

VILÁG- TÖRTÉNET

12. (44.) évfolyam 2022. 1.

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **TARAFÁS IMRE**
„NÉMETNEK SZÜLETTEM, DE AZ VAGYOK-E MÉG MINDIG?”
- **VARGA ESZTELLA**
AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK KÜLPOLITIKÁJÁNAK TÖRTÉNELMI
ÁTTEKINTÉSE
- **CSIZMAZIA GÁBOR**
AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK ÉS KELET-KÖZÉP-EURÓPA
- **MIKLÓS DÁNIEL**
TELEKI PÁL MÁSODIK KORMÁNYFŐSÉGE
ÉS A CSEHSZLOVÁK ÜGY
- **RÉTI BALÁZS**
A GÖRÖG-OLASZ HÁBORÚ, 1940-1941
- **SZEMLE**
BARTHA ESZTER, JUHÁSZ BALÁZS, PALOTÁS ZSOLT ÍRÁSAI

TARTALOM

Sorsfordító események és koncepcióváltások (Bíró László)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Tarafás Imre: „Németnek születtem, de az vagyok-e még mindig?” Identitásválság-diskurzusok „német-Ausztriában”, 1866–1914	5
Varga Esztella: Az Egyesült Államok külpolitikájának történelmi áttekintése	35
Csizmazia Gábor: Az Egyesült Államok és Kelet-Közép-Európa. Geopolitikai elgondolások és történelmi realitások	53
Gyúrósi Pál: Kereskedelmi tárgyalások Magyarország és Csehszlovákia között 1922 őszén	73
Miklós Dániel: Teleki Pál második kormányfősége és a csehszlovák ügy	95
Réti Balázs: A görög–olasz háború, 1940–1941	113
<i>Műhely</i>	
Majorosi Ádám: A catalaunumi csata. Attila, a hun és a Nyugatrómai Birodalom bukása	137
<i>Szemle</i>	
A tunéziai állam szolgája és száműzöttje (Palotás Zsolt)	161
Olaszország az első világháborúban (Juhász Balázs)	165
Tanulságok (nélkül) (Bartha Eszter)	170

Az Egyesült Államok és Kelet-Közép-Európa

Geopolitikai elgondolások és történelmi realitások

Ahhoz, hogy meghatározzuk Kelet-Közép-Európa szerepét az amerikai külpolitikában, előbb ki kell térni a térség lehatárolásának problémájára, amely kakofóniába torkolló definíciós vitákban ölt testet.¹ A viták gócpontjait az adja, hogy egyrészt nem teljesen világos, milyen szempontok alapján lehet európai területeket elkülöníteni egymástól, másrészt éles határok hiányában az egyes sávok által lefedett területek felosztása is kérdéses.² Európa közepét ráadásul az idők során nemcsak változó tartalommal, de számos névvel illették, köztük a német *Mitteleuropa*, *Zentral-europa* vagy *Zwischeneuropa*, az angol *Central Europe* vagy *Middle Europe*, illetve a francia *l'Europe centrale* elnevezéssel is, sokféle topográfiai, domborzati, földrajzi, valamint történelmi és politikai értelmezést adva.³ Jelen írás a történelmi és politikai dimenziókat veszi figyelembe, és a definíciós gordiuszi csomó kiiktatásában a lengyel Oskar Halecki által bevezetett „Kelet-Közép-Európa” lehatárolásra támaszkodik. Kelet-Közép-Európa legfőbb vonása a Nyugathoz való történelmi és kulturális kötődés, illetve a Nyugat keleti határvidékén való elhelyezkedésből eredő geopolitikai és integrációs nehézségek. Ezek a jellemzők nagymértékben hatnak az európai biztonságot napjainkban veszélyeztető geopolitikai folyamatokra. Utóbbiak jelen sorok írásakor az orosz–ukrán háborúban, illetve politikai, katonai és gazdasági következményeiben csúcsondnak ki.

Elméletek: Kelet-Közép-Európa geopolitikai értelmezésben

Történelmi és kulturális szempontból a multiregionális Európa két részre osztható a nyugati római és a keleti bizánci kereszténység határa mentén. A felosztást árnyalja a 10–11. századi hűbériségtől a Nyugat- és Kelet-Európa közé ékelődő önálló Közép-Európa megjelenése.⁴ A Balti-, az Égei-, a Földközi- és a Fekete-tenger által körülhatárolt területet legalább hatféle név illette a „Közép-Európa” és „Kelet-Európa”

* A szerző a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Amerika Tanulmányok Kutatóintézetének tudományos munkatársa (1083 Budapest, Ludovika tér 2., Csizmazia.Gabor@uni-nke.hu).

1 A tanulmány a szerző doktori értekezése releváns fejezeteinek bővített változata. Csizmazia, 2020.

2 Okey, 1992. 102–103.

3 Sinnhuber, 1954. 15–30.

4 Glatz, 2005. 42–43.

terminus variánsai formájában. A Nyugat- és a Kelet-Európa közötti különbségtétel civilizációs töltete a 16–17. századtól jelentkezett, amikor a gazdasági, társadalmi, vallási és politikai változások – a földrajzi felfedezések, az oszmán terjeszkedés és a reformáció – fokozták Európa nyugati és keleti felének egymáshoz viszonyított más-ságát. A fejlettségbeli és kulturális különbségtétel a 18–19. századra kiforrott, a köz-tudatban nyomatékosítja a gazdaságilag és társadalmilag elmaradottabb Kelet-Euró-pa képét, jóllehet továbbra is éles határvonalak nélkül.⁵ Európa középső része átme-netiséget képezett, lehatárolása pedig a Német Birodalom relációjában történt.⁶

Az angol-szász kettős felosztással szemben a német szakirodalmat a hármas tagolás jellemzi, amelyben Nyugat-Európa és az orosz befolyás alatt álló Kelet-Euró-pa között létezik egy középső terület,⁷ melynek jelölésére a köztudatban a „Közép-Európa” kifejezés maradt meg. A „Közép-Európa”-konceptiók közül – a legismer-tebb *Mitteleuropa* mellett – megemlítendő még két megközelítés: *Zwischeneuropa*, azaz „Köztes-Európa” a német uralom alatt álló Közép-Európa Balti- és Égei-tenger közötti keleti sávját takarja, míg *Südost-Europa*, vagyis „Délkelet-Európa” inkább a Balkánra, esetleg azzal együtt a Kárpát-medencére utal.⁸

A német Közép-Európa fontos szerepet játszott az európai hatalmi politiká-ban: a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béke szándékosan tagolt szerkezetet adott a német területeknek, garantálva a nemzetközi egyensúlyt.⁹ A napóleoni há-borúk nemzetközi politikai hatásait kezelő 1814-es bécsi kongresszuson Metternich kancellár Közép-Európát a Habsburg Birodalom alá helyezve egy közel száz évig stabilitást adó európai biztonsági rendszer kontúrjait hozta létre. Metternich felis-merte azt a geopolitikai alapproblémát, ami a 20. században a *Drang nach Osten* és a *Drang nach Westen* folyamatokban öltött testet: míg előbbi a szláv népek által rette-gett német uralom keleti kiterjesztésére utalt, utóbbi a szláv térhódítást képviselte. Közép-Európa e félelmek tükrében Berlin gazdasági háttországaaként, illetve Moszkva katonai előtereként szolgált.¹⁰

Az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamait átfogó terület egységként való kezelésére a német *Mitteleuropa* jegyében történt kísérlet. A 19. századi Fried-rich List közzgazdász szabadkereskedelmi térség létrehozására irányuló ötletét Friedrich Naumann vitte tovább 1915-ben megjelent, *Mitteleuropa* című könyvé-ben. A koncepció hírhedten vonult be a köztudatba, ugyanis geopolitikai olvasatá-ban az érintett országok a német terjeszkedés fő célterületeiként jelentkeztek,¹¹ illetve a koncepciót az ellenérdekelt antanthatalmak is a német imperializmus pél-

5 Romsics, 2016. 74–77.

6 Lendvai, 2005. 16–17.

7 A brit és amerikai irodalomban többnyire „kelet-európai” jelzővel illetik az első világháború után az Osztrák–Magyar Monarchiából kiszakadt államokat, ám utóbbiak az angol nyelvű diskurzusokban (is) inkább „közép-európaiként” értelmezik magukat. Így a brit és amerikai irodalomban egy olyan Európát kapunk, melynek keleti végének fogalma nyitott marad. Okey, 1992. 104.

8 Romsics, 2016. 78., 80.

9 Kiss, 2010. 39–43.

10 Gerner, 1999. 9–10.

11 Kiss, 2010. 39–43.

dájának tekintették.¹² *Mitteleuropa* gondolata a német vereségek után évtizedekre lekerült a napirendről. Francia részről megjelent ugyan az alternatív *l'Europe centrale* koncepció, ám az mind területét, mind funkcióját tekintve korlátozottabb célokat tűzött ki, mivel leginkább csak egy németellenes pánszláv szövetséget kívánt létrehozni.

Időközben brit és amerikai gondolkodók is felfigyeltek a térség geopolitikai jelentőségére. Közülük kiemelendő az eurázsiai kulcsövezet és magterület koncepciójáról ismert Halford J. Mackinder. Megjegyzendő, hogy az eurázsiai magterület (*Heartland*) kifejezést eredetileg James Fairgrieve brit geográfus alkalmazta, ahogy ő mutatott rá a magterület és a tengeri hatalmak közötti ütközőzóna (*crush zone*) létrejöttére is, melyet kisebb, a külső felszámolásnak ellenállni képes, de együttesen nagyobb egység alakítására már képtelen nemzetek töltenek be. Bár Fairgrieve itt elsősorban nem az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaira gondolt, elképzelése erre a tágabb térségre is igaz,¹³ Mackinder pedig már kifejezetten a német és az orosz területek közötti övezetben azonosította az eurázsiai magterület stratégiai jelentőségű zónáját. A brit geográfus szerint a történelem során az európai civilizáció a barbár – Kelet felől érkező, elsősorban mongol – támadások nyomására volt kénytelen megszervezni magát. Jóllehet ez a civilizáció az egyes európai nemzeteket és az orosz nemzetet is magában foglalja, utóbbi végül átvette a nomádok szerepét, mivel az Urál hegység és a Kaszpi-tenger közötti – tengeri úton megközelíthetetlen – kulcsövezet révén (is) több irányba képes terjeszkedni.¹⁴

Noha e kulcsövezet alatt tehát Kelet-Európát kell érteni (Mackinder szerint Nyugat- és Kelet-Európa határa Németországon megy keresztül), alapproblémája továbbra is a német és a szláv népek közötti egyensúly kérdésében ölt testet. A Mackinder-féle olvasatban a nyugati nemzetek érdeke, hogy megakadályozzák a terület erőforrásainak összpontosulását bármely egyetlen hatalom kezében, ugyanis „aki uralkodik Kelet-Európán, kormányozza a magterületet; aki uralkodik a magterületen, kormányozza a világszigetet; aki uralkodik a világszigeten, kormányozza a világot”.¹⁵ Mackinder geopolitikai nézetei nem korlátozódtak Kelet-Európára: a hangsúly magán a magterületen volt, melyet egyrészt körülölelt egy „belső peremív” és egy „külső peremív”. Kelet-Európa az előbbihez sorolható, mely köztes elhelyezkedéséből eredően állandó konfliktuszónát képez. Az angolszász geopolitikai iskola másik kiemelkedő alakja, az amerikai Nicholas Spykman módosította Mackinder koncepcióját, de egyúttal megerősítette a „belső peremívnek” megfelelő, úgynevezett „peremterület” (*Rimland*) geopolitikai jelentőségét, hangsúlyozva, hogy „aki uralkodik a peremterületen, kormányozza Euráziát; aki uralkodik Eurázián, kormányozza a világ sorsát”.¹⁶

12 Friedrich Naumann is úgy vélte, hogy a német „Kultur” és a brit vagy francia „civilizáció”, illetve az orosz „keleti despotizmus” egymással összeférhetetlen. Dittmer, 2005. 82–83.

13 O’Loughlin, 2001. 611–615.

14 Mackinder, 2002b 16–27.

15 Mackinder, 2002a 35.

16 Mackinder és Spykman geopolitikai nézetei visszaköszöttek a nagypolitikában: míg Mackinder gondolatának hatása kimutatható volt a versailles-i békében, addig Spykman a Kennan-féle feltartóztatáspolitikára keresztatyjának is lehetne nevezni. Owens, 1999. 66–68.

A brit és amerikai elemzők tehát észrevették a német és az orosz befolyási övezet közötti határvidék stratégiai mérleg szerepét, amire a német terjeszkedés vonatkozásában két világháború, míg az orosz expanzió tekintetében a hidegháború váltotta ki a nagypolitika fokozott figyelmét. Ennek megfelelően a brit és az amerikai prioritás az volt, hogy megghiúsuljon az ellenséges hatalmak térség feletti dominanciája. A bipoláris rendben ez nem sikerült, mivel a terület szovjet megszállás alatt állt,¹⁷ és bár a hidegháborút követően az Egyesült Államok újra lehetőséget kapott a térség feletti közvetlen befolyásra, szövetségi rendszerének keleti bővítésében a történelmi és geopolitikai megfontolások háttérbe szorultak. Jól szemlélteti ezt az a tény, hogy maga George Kennan, a szovjetek elleni feltartóztatás atyja hatalmas geopolitikai hibának minősítette a keleti NATO-bővítést, mivel szerinte az fokozta a körbezártságtól való orosz félelmet.¹⁸ Vagyis Közép- és Kelet-Európa geopolitikai értéke a hidegháború után sem szűnt meg, amit Kennan aggodalmai mellett jól tükrözött Saul Cohen amerikai geográfus posztbipoláris geopolitikai térképe is, amelyen a térség két geopolitikai régió közötti interakciónak helyet adó, úgynevezett „kapuregiót” (*gateway region*) képez. Így Kennan intelmével szemben mások úgy vélték, hogy az Egyesült Államoknak érdekében állt *Mitteleuropa* NATO-ba történő integrálása, kiküszöbölendő a térség ütközőzóna-szerepének újbóli kialakulását.¹⁹

Az orosz geopolitikai gondolkodás részben osztja Mackinder *Heartland-Rimland* felosztását, ám tételeit azzal szemben fogalmazza meg. Alekszandr Dugin, az orosz eurázsiai iskola egyik alapítója szerint geopolitikai szükségszerűség, hogy a tengeri hatalommal szemben létezzen egy szárazföldi hatalom: míg előbbit az Egyesült Államok által vezetett atlantizmus, utóbbit az oroszok birodalmára épülő Eurázsia képviseli. Az orosz nép civilizációs sajátosságában Dugin (az amerikai kivételességtudathoz hasonlítható) messianisztikus küldetést lát, melynek lényege a birodalomépítés. Szerinte a Nyugat által az Oroszországi Föderációra kényszerített „regionális hatalom” szerep idővel az oroszok vesztéhez vezet, főleg ahogy Euráziában több irányból területszerzési kezdeményezések jelennek meg.²⁰ A Nyugattal szembeni orosz gyanakvást egyébként mások – köztük Alekszandr Zinovjev – is osztották. Az orosz szociológus szerint a nyugati ideológia szerves része az a törekvés, hogy a világot egy globális társadalomba szervezze, amit a közös kihívásokra, a világgazdaságra és a globális interdependenciákra hivatkozva végez. Ezt önzetlenségtől vezérelt, természetes folyamatként tüntetik fel, de valójában gyarmatosítást jelent, aminek során nyugati kormányok, cégek, nonprofit szervezetek és a média egységesítik (amerikanizálják) a világ különböző kultúráit. Zinovjev a folyamatot az „erőszakosan békés” kifejezéssel jellemezte, mivel az említett aktorok békés eszközökkel ugyan, de végső soron megtévesztik, vagy akár kényszerítik az egyes országokat, hogy önálló fejlődésükről lemondva, másodrangú partnerekként lépjenek a nyugatosodás útjára.²¹

17 O’Loughlin, 1999. 34–35.

18 O’Loughlin, 2001. 620–621.

19 Owens, 1999. 70–72.

20 Dugin, 2004. 339., 342–343.

21 Zinovjev, 2004. 424–427.

Az orosz geopolitikai gondolkodás Moszkva Euráziára kiterjedő birodalmának létesítését (de legalábbis egy egységes eurázsiai biztonsági architektúra kialakítását) szorgalmazza, aminek vonatkozásában külön tisztázandó Kelet-Közép-Európa kérdése. Dugin olvasatában „Eurázia földrajzi és stratégiai egyesítésre ítéltetett. Ez szigorúan tudományos geopolitikai tény”, ám a liberális atlantizmus az itt élő népek megosztására törekszik, ami Kelet-Közép-Európában egy *cordon sanitaire* révén valósult meg. Ennek lényege, hogy az önmagukban gyenge kelet-közép-európai kis államokat a Balti- és a Fekete-tenger közötti térség uralmában illetékes két hatalom (Berlin és Moszkva) ellenében Washington saját maga felé tereli. Más szóval ezek az államok nyugati-keleti orientációjukban folyamatosan ingadoznak, stratégiai zónaként szolgálva az atlantizmus számára. Ezért Dugin szerint Moszkvának egyfelől egy átfogó eurázsiai rendszer kialakításán kell munkálkodnia, ami reálisan a kontinentális európai hatalmakkal (mindenekelőtt Berlinnel) való baráti kapcsolat ápolását teszi szükségessé, másfelől a Mackinder-féle *cordon sanitaire* felszámolására kell törekednie, ami a Kelet-Közép-Európa feletti uralom Berlinnek való átengedését jelenti.²²

Tény, hogy a kérdésben érintett kis nemzetek a hidegháborút követően pontosan azért kívántak a nyugati szövetség tagjai lenni, mert biztosítékot kerestek az orosz megszállás megismétlődése ellen. Az ezt a célt szolgáló és kifejezetten a térségből eredő, önálló geopolitikai koncepció az *Intermarium* néven vált ismertté. A két világháború közötti lengyel államférfi, Józef Piłsudski által képviselt elképzelés lényege, hogy a történelmi Lengyelország (Rzeczpospolita) köré egy olyan regionális föderáció szerveződjön, amely elég erős az első világháborúban meggyengített német, illetve az egyre erősödő szovjet fenyegetés visszaverésére. Ebben az értelemben az *Intermarium* a német *Mitteleuropa* és az orosz „közel külföld” közé esik, neve pedig a Balti-, az Adriai- és a Fekete-tenger általi lehatárolásából ered. Piłsudski kezdeményezése terv maradt, mert bár 1918-ban Lengyelország újra felkerült Európa térképére, egyetlen Habsburg birodalmi utódállam sem kívánt lengyel vezetés alá kerülni. Később a hidegháború alatt az *Intermarium* gondolata újra előjött, különböző változatokban, melyeknek visszatérő közös tulajdonsága, hogy a bevonható államok Moszkva elleni biztonsági garanciát kerestek, amit leginkább Washingtonban véltek felfedezni. Jóllehet az *Intermarium* gondolata rövid életűnek tűnik, napjainkban új lendületet vett, főleg az amerikai szövetségi szál révén: a koncepció egyik modern értelmezését a magyar születésű George Friedman amerikai geopolitikai elemző képviseli.²³

Friedman szerint Európa geopolitikai értelemben korántsem egységes, hanem szuverén nemzetállamokból álló három (plusz egy) nagyobb területi részből áll. Egyrészt létezik egy „atlanti Európa”, amely a nyugati és északnyugati tengerparti országokat foglalja magában, másrészt egy „Közép-Európa”, ami alatt elsősorban Németországot és Olaszországot kell érteni, harmadrészt pedig egy „Kelet-Európa”, amely a Balti- és a Fekete-tenger közti országokat (továbbá Ausztriát és a balkáni

22 Dugin, 2004. 357–361.

23 Laruelle–Rivera, 3–5., 14., 27.

államokat) öleli fel. Negyedrészt megemlíti Skandináviát, amelyet azonban geopolitikai szempontból kevésbé tart fontosnak. Friedman az európai integráció eredményei ellenére „jóindulatú káoszt” (*benign chaos*) lát Európában, ahol az egyes nemzetállamok geopolitikai ambícióit tartja meghatározó mozgatórugóknak. Míg ezek eltérő érdekeket tükröznek, Európa egészére nézve a közvetlen stratégiai fenyegetést az újjáéledt orosz hatalmi ambíciók jelentik, ugyanis bár ezek a Kaukázus és Közép-Ázsia irányában is felfedezhetőek, igazából nyugati (európai) irányban képeznek törésvonalat: a reálisan csak regionális hatalmi státuszra érdemes Moszkva egy minél mélyebb ütközőzónát igyekszik kialakítani, aminek révén továbbra is kérdés marad Európa keleti határának pontos holléte.²⁴

Friedman olvasatában a hatalmak játszótereként szolgáló Kelet-Európa határvidéket képez, ahol minden állandó mozgásban van, jövője pedig az Oroszországi Föderáció és Európa magatartásának függvénye, különösen az orosz–német gazdasági egymásrautaltság tükrében. Friedman 2010-ben olyan – főleg az orosz érdekszféra kiterjesztési szándékában, a török regionális hatalmi szerep kialakításában és a német útkeresésben megtestesülő – geopolitikai változásokat látott Európában, melyek szerinte Piłsudski koncepcióját aktuálisá tették. Ebben az értelmezésben az Egyesült Államoknak leginkább az orosz–német kapcsolat fejlődésétől kell tartania, melyhez az *Intermarium*mal kötött szövetsége adhat ellenpontot. Utóbbival Washington feltartóztathatja (és Berlintonól különválaszthatja) Moszkvát, továbbá korlátozhatja Ankara délkelet-európai befolyását. Jóllehet Friedman szerint ez 2010-ben még nem érződött,²⁵ mivel az Egyesült Államok akkor még mindig a posztbipoláris európai béke illúzióját dédelgette, figyelmét pedig a terror elleni globális háború kötötte le, miközben az *Intermarium* országaiban az igazodási pontot Washington helyett inkább Brüsszel adta. Mindazonáltal Friedman is egyike azoknak, akik szerint az Egyesült Államok és a térség sorsa összefügg, amire valamilyen veszély megjelenése fog rávilágítani:²⁶ a stratégiaileg toporgó Európa törésvonalainak újbóli megjelenését külső hatások, például a muszlim bevándorlás, illetve az orosz birodalom-(újjá)építési kísérlet válthatja ki.²⁷ Napjainkban mindezt jól szemlélteti az orosz–ukrán háború, ami nemcsak megnövelte az amerikai katonai (és politikai) jelenlétet Európában, hanem a nyugati szankciós politika révén gazdasági értelemben látványos, az eddigieknél is élesebb határt húzott Európa és az Oroszországi Föderáció között.

24 Friedman, 2009. 70–77.

25 Friedman szerint ezt akkor az érintettek egy része még nem ismerte fel: Washington Oroszországban még egy „bukott államot” látott, míg a kelet-európaiak vonzódása az EU és a NATO iránt egyelőre megmaradt. Friedman, 2010. 9–18.

26 Uo. 91–94.

27 Friedman, 2009. 78.

Realitás: Kelet-Közép-Európa mint a Nyugat „elfeledett” határvidéke

Az *Intermarium* és másságának gondolata főleg konzervatív körökben él, szorosan kapcsolódva az európai integrációval és a liberalizmussal szembeni kritikához: ebben a megközelítésben a térség a valódi, Nyugat-Európától eltérő Európáság képviselője, mivel a hagyományos európai értékek hűségesebb őrzőjeként és védelmezőjeként lép fel.²⁸ A konzervatív olvasathoz társul az „elfeledettség” gondolata. A 20. század és elsősorban a hidegháború realitásai háttérbe szorították a kelet-közép-európai nemzetek Európáságának elismerését. A vasfüggöny leereszkedése után Kelet-Közép-Európa kikerült Nyugat-Európa hatásköréből, sőt a nyugati kulturális diskurzusból is. Politikai értelemben a szovjet megszállás alatt álló országok sorsát Washington, London és Párizs nyomon követte, ám ugyanez nem volt elmondható a nyugati értelmiségről. Közép-Európa az 1980-as években lett újra beszédtema, miután az 1970-es évek változásai (1975-ben a helsinki záróokmány aláírása és 1977-ben a csehszlovák Charta 77 közzététele), valamint a nyugat-európai belpolitikai fejlemények (a marxizmus intellektuális térszűrése) újra érdekessé tették a vasfüggöny keleti oldalára eső európai nemzetek életét. Az 1990-es évekre ez további realitást nyert, tekintve az egyre kiterjedtebb pénzügyi-gazdasági kapcsolatokra és az európai integráció keleti kiterjesztéséhez fűzött dilemmákra.²⁹

A nyugati értelmiségi diskurzusból való kiesést a kelet-közép-európaiak sokként élték meg, mert kiszakítva érezték magukat abból a Nyugattól, amelyhez történelmileg a leginkább kötődtek. A „Közép-Európa tragédiájáról” értekező cseh Milan Kundera a probléma egyik legismertebb szószólójaként arról írt, hogy a csehek, lengyelek és magyarok számára Európa nem földrajzi, hanem lélektani fogalom, ami egyet jelent a Nyugattal. Kundera három részre osztotta Európát: a régi nyugati (katolikus) és keleti (ortodox) világ közé beékelődött egy közép, ami kulturálisan a Nyugathoz, politikailag a Kelethez kapcsolódott. A vasfüggöny révén a nyugat-keleti formális határ több száz kilométerrel eltolódott, az érintett nemzetek tragédiája pedig az, hogy nyugati identitásuk veszélybe került, mivel „eltűntek a Nyugat térképéről”. Közép-Európa valójában a Nyugat határvidéke, a hányattatott sorsú cseh, szlovák, lengyel és magyar nemzet pedig a Nyugat kevésbé ismert, legterékenyebb részét képviseli. Kundera Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország szovjet megszállását nemcsak „politikai katasztrófaaként”, hanem „nyugati civilizációjuk elleni támadásként” értelmezte: soknemzetűsége révén Közép-Európa lényege „a legnagyobb sokszínűség a legkisebb térben” – ellentétben Oroszország lényegével, ami „a legkisebb sokszínűség a legnagyobb térben” –, így nem meglepő, hogy történelmileg irtózik az orosz birodalmi ambícióktól.³⁰

Kelet-Közép-Európa elfeledettségéből, önállósodásának hiányából és határvidékszeréből eredő terhére Oskar Halecki hívta fel a figyelmet. A lengyel történész *A nyugati civilizáció peremén* című, 1952-ben publikált könyvében átfogó ké-

28 Laruelle–Rivera, 2019. 27–28.

29 Judt, 1990. 23–27., 30–41.

30 Kundera, 1984. 33–34.

pet adott „Kelet-Közép-Európa” történetéről, bevezetve a köztudatba a kifejezést. Halecki már 1944-ben azt az álláspontot képviselte, hogy a térség számos nemzetének közös vonása a politikai szabadság és függetlenség iránti vágy. Bár az itteni nemzetek (elsősorban a lengyelek és a litvánok, valamint a csehek és a magyarok) földrajzilag közép-európaiaknak tekinthetők, történelmileg a Nyugathoz tartoznak, így a szomszédos hatalmak birodalmi rendszere helyett az atlanti közösség részei kívánnak lenni.³¹

Halecki kiindulópontja az elfeledettség. Könyvében azzal a furcsasággal szembesített, hogy az Európa történetével foglalkozó szakirodalom csak Nyugat-Európát és a birodalmakat (oszmán és orosz) vette számba, miközben átsiklott a birodalmak közé eső területek, vagyis „Közép-Európa Svédország, Németország és Olaszország határolta keleti része” felett.³² Szerinte is nehéz meghúzni a határait „ennek a központi régióknak [melynek] lényege a kettősség”, vagyis hogy egyértelműen sem Nyugat-, sem Kelet-Európához nem sorolható. Ugyanakkor az itt élő nemzetek történelmileg inkább a Nyugathoz tartoznak, főleg hogy a középkori tatár és oszmán erők ellenében „szinte felbecsülhetetlen [volt] az a szerep, amelyet az európai kontinens, a kereszténység és a nyugati kultúra védőbástyájaként játszott[ak]”.³³ A vallási-civilizációs elem fontos szerepet játszik e nemzetek történetében: az ide kiterjedt birodalmak elsősorban a nyugati kereszténységgel és civilizációval, illetve ezek terjesztőiként és védelmezőiként azonosították magukat, a kelet-közép-európai népek pedig nyugati keresztény hitre térésükkel tértek be a civilizált nyugati rendszerbe, így nemzeti identitásuk gyakran összefonódott a nyugati hit és civilizáció külső (keleti) „mással” szembeni védőbástyáinak képével.³⁴

Az elfeledett határvidékszerep vezetett a „Kelet-Közép-Európa” elnevezéshez, amely így a földrajzi mellett politikai és kulturális dimenzióban is pontosítja a vizsgált államok körét. A kelet-közép-európai nemzetek történelmi sajátossága a folyamatos külső, minden égtáj felől érkező nyomás: bár a határvidék komoly geopolitikai lehetőségeket rejt, történelmi fejlődésük (számottevő tengeri erő kifejlesztésének és egybefüggő politikai egységnek hiánya) révén a nemzetek ezeket nem tudták kiaknázni.³⁵ A főleg kis államok többször is szomszédos hatalmak vonzáskörzetében találták magukat, ami a külső nyomás függvényében folyamatosan változó regionális (de)integrációs folyamatokat eredményezett.³⁶ Halecki olvasatában Kelet-Közép-Európa a Baltikumtól a lengyel, cseh és szlovák területeken, valamint a Kárpát-medencén keresztül a Balkánig terjed, fő hangsúlya pedig a nyugati kötéleken és Oroszország kizárásán van.³⁷ Utóbbi a lengyel történész követői is igekeztek a nyugati diskurzusokban tudatosítani, mivel zavarta őket a Nyugat

31 Halecki, 1944. 17–18.

32 Halecki, 1995. 11.

33 Uo. 12–13.

34 Howard J. Wiarda amerikai történész úgy fogalmazott, hogy a nyugati kereszténység felvételével „hegeli vagy marxista értelemben Kelet- és Közép-Európa belépett a »történelemben, (...) [és e nemzetek] talán még mindig Európa perifériáján lehetnek, de legalább már Európa részeként”.

35 Halecki, 1995. 12–13.

36 Okey, 1992. 105.

37 Romsics, 2016. 82.

tudatlansága Kelet-Közép-Európa nyugati kultúrkörben elfoglalt helyét illetően. George J. Lerski lengyel történész találó példaként említett egy egyesült államokbeli egyetemi felvételi elbeszélgetést 1975-ben, amikor egy amerikai diák a csehek „Európától Keletre” helyezte el, ám a Prágától ténylegesen Keletre fekvő Bécset „a Nyugathoz tartozónak” vallotta.³⁸

Oskar Halecki, aki Európa lényegét a görög-római humanizmusban és a keresztény erkölcsi-szellemi értékekben látta, Kelet-Közép-Európát az európai kultúra és hagyomány örökösének, a transzatlanti kapcsolatrendszer pedig „egységes Nyugatnak” tekintette. Nézetei, főleg az „atlanti közösség” vonatkozásában vitathatók, ám ezzel együtt az európai civilizáció lényegéről szóló eltérő szakértői olvasatok is Kelet-Közép-Európa sajátos helyzetére világítanak rá. Bár a történészek között nincs egyetértés Európa meghatározó civilizációs ismérveit illetően, Kelet-Közép-Európa „elfeledettségét” többen nehezményezték. Gyurgyák János *Európa alkonya?* című, 2018-ban kiadott könyvében elmélyült áttekintést és értékelést ad a kérdéssel foglalkozó főbb szakirodalomról, miközben rávilágít arra, hogy Halecki mellett mások, köztük az Európa megfogható lényegét tagadó Norman Davies brit történész is kritizálta Kelet-Közép-Európa hiányát a nyugati civilizációval foglalkozó nemzetközi szakirodalomban. Gyurgyák János emellett kiemeli Bronisław Geremek lengyel történészt, aki egyetértett Kundera nézetével, miszerint az európai szellemi örökség valódi őrzői a kelet-közép-európaiak lehetnek.³⁹

A kelet-közép-európai államok mentalitását a nyugat-európaiakkal és az amerikaival ellentétben a történelemmel szembeni bizalmatlanság határozza meg,⁴⁰ identitásukat pedig a Nyugathoz tartozás konzervatív, nem pedig liberális természete. Kundera szerint „Közép-Európa számára a valódi tragédia nem Oroszország, hanem [a saját kulturális identitását elvesztő] Európa”,⁴¹ azaz egy olyan hely, ahol a kelet-közép-európai nemzetek európai értékekről alkotott képe eltér nyugati társaikétól. A kelet-közép-európai politikusok vitái nyugat-európai kollégáikkal gyakran kritikus hangneműek: míg Kelet-Közép-Európában a nemzetek kulturális identitása történelmi okokból fajsúlyos kérdés, Nyugaton olyan egyetemesnek tekintett liberális értékek állnak a figyelem középpontjában, mint a demokrácia és az emberi jogok, illetve míg Kelet-Közép-Európában a nemzetállam egy fontos igazodási pont, Nyugaton „a humanitás vallása” jellemző, amely a kelet-közép-európaiak számára érzékeny kérdést elavultnak tekint. A kelet-közép-európai konzervatívok a nyugati civilizáció védelmének küldetését látják térségük jövőjében, és noha a nyugat-európai liberálisok részéről a nacionalizmus vádja éri őket, a regionális együttműködések fényében ez megalapozatlan. Nézeteik a nyugati politikai gondolkodás konzervatív hagyományából merítenek, ami ma erős Kelet-Közép-Európában.⁴²

38 Lerski, 1975. 59.

39 Gyurgyák, 2018. 23–48.

40 A gondolat nyomán Milan Kundera felveti, hogy a történelmi kiszolgáltatottságuk révén mindenekelőtt épp a közép-európai nemzeteken keresztül kimutatható egész Európa sérülékenysége. Kundera, 1984. 35–36.

41 Uo. 38.

42 Jokubaitis, 2018. 85–89.

Az Egyesült Államok és Kelet-Közép-Európa biztonságpolitikai kapcsolata

Annak ellenére, hogy Kelet-Közép-Európa biztonságpolitikai jelentőségét a brit és az amerikai geopolitikai iskola, illetve a 20. századi történelem is igazolta, az Egyesült Államok Kelet-Közép-Európához fűződő kapcsolatát inkább a visszafogott érdeklődés jellemezte: a térség más stratégiai célok és szereplők, főleg Oroszország, illetve a Szovjetunió viszonyrendszerében jelent meg, és többnyire háttérbe szorult. Woodrow Wilson elnök liberális internacionalizmusa önrendelkezési szabadságot kínált az Osztrák–Magyar Monarchia nemzeteinek, ám ez nem vezetett sem regionális stabilitáshoz, sem békéhez. A második világhégés után pedig Kelet-Közép-Európa nem képezte Franklin D. Rooseveltnél békét és biztonságot szavatolni hivatott rendszerének szerves részét.⁴³

A kommunizmus térnyerése az amerikai liberális elvek rugalmatlan alkalmazásáról tanúskodott, és végül a nagyhatalmi realizmus érvényesülését hozta, tekintve hogy a térség szovjet érdekszféraként való hallgatólagos amerikai elfogadásának intellektuális alapja már a második világháború alatt megjelent.⁴⁴ Elvi szinten Washington hitt abban, hogy megfelelő körülmények között a kelet-közép-európai országok a wilsoni elveket követik,⁴⁵ ám politikai gyakorlatában kettősség jelentkezett.⁴⁶ A hidegháborús retorika és tettek közti szakadék jól mutatta, hogy Kelet-Közép-Európa „politikailag halott” volt: a „visszaszorítás” (*rollback*) politikája mindössze retorikában nyújtott támaszt a térség antikommunista kezdeményezéseinek, miközben egyre inkább a nyugati és a keleti blokk közös érdekeit szolgáló „hídépítés” (*building bridges*) politikája körvonalazódott, amivel párhuzamosan a kelet-közép-európai országok „differenciált” megközelítése (*differentiation*) szolgálta a Nyugattal bizonyos területeken együttműködőbb államok kiemelését lényegében a hidegháború végső szakaszáig.⁴⁷ Mindennek tükrében Charles Gati szavaival Kelet-Közép-Európa „elfeledett régió” volt: a „hídépítést” az amerikai–szovjet viszonyban megkezdett enyhülés (*détente*) ellehetetlenítette, bevezetve a „szándékos közömbösség” (*deliberate indifference*) politikáját, ami Európa keleti felében csupán a

43 Hutchings, 1994. 45–46.

44 Erre példa Walter Lippmann egyik okfejtése 1943-ból, miszerint a háborút követő nemzetközi rendet az Egyesült Államok a többi hatalom, köztük a Szovjetunió együttműködésével tudja csak fenntartani, utóbbi pedig megkívánja a kelet-európai szovjet érdekek tiszteletben tartását. Fried et al., 2019. 3–4.

45 Saját belpolitikai tapasztalataik alapján az amerikai politikai vezetők elvárták, hogy idővel konszenzus alakuljon ki a kelet-közép-európai politikai kérdésekben, holott ennek semmi realitása nem volt. Minde mellett pedig a háború és béke állapotáról alkotott felfogása miatt Washington a második világháborúban csupán a náci katonai megsemmisítéséig tervezett előre, arra már nem volt terve, hogy a cél elérését követően miként teremtsék meg a kelet-közép-európai békét és stabilitást. Garrett, 1976. 288–293., 296–297.

46 A Nemzetbiztonsági Tanács 58/2 számú, *Az Egyesült Államok kelet-európai szovjet szatellitországokkal szembeni politikája* című (United States Policy Toward the Soviet Satellite States in Eastern Europe), 1949 decemberében kelt dokumentuma az amerikai érdekek szempontjából „másodlagos jelentőségűnek” minősítette az érintett államokat, de egyúttal megjegyezte, hogy a szovjet hatalom legérzékenyebb pontjait is jelenti. Hutchings, 1994. 45–46.

47 Luers, 1987. 978–979.

regionális stabilitást célozta, a kapcsolatok fejlesztését pedig Nyugat-Európára kívánta hagyni.⁴⁸

Kelet-Közép-Európa „elfeledettsége” mellett „meg nem értettsége” is fennállt, ami ráadásul a hidegháborút követően is igaz volt.⁴⁹ Washington volt a kelet-közép-európai országok reintegrációjának intellektuális és gyakorlati úttörője, a térség sorsával a nyugati szakirodalomban főleg amerikai szakértők, köztük Henry A. Kissinger és Zbigniew K. Brzeziński foglalkoztak, ám elképzeléseik az érintett országok támogatását nélkülözték. Míg Kissinger egy, a visegrádi államokat felölelő, NATO- és orosz biztonsági garanciákkal alátámasztott demilitarizált zóna, addig Brzeziński egy lengyel–cseh–szlovák konföderáció gondolatát vetette fel.⁵⁰ Beszédes, hogy miközben a csehszlovák származású Madeleine Albright 1991-ben angolszász geopolitikai nézeteket visszhangozva arról írt, hogy „Közép- és Kelet-Európa térsége vitathatatlanul stratégiai jelentőségű az eurázsiai földterület tekintetében, [ahol az amerikai kapcsolataikat erősíteni kívánó országok] fontos talajt adhatnak az Egyesült Államoknak (...) Oroszország és Németország között”, a NATO-bővítés helyett egy összeurópai biztonsági rendszer építését tartotta élet-szerűbbnek.⁵¹ A néhai George H. W. Bush elnök 1991-es „kijevi csirke” beszédében is jelezte, hogy bár támogatja az itt élő nemzetek demokratikus reformjait, elsősorban regionális stabilitást szeretne látni, elkerülve egy orosz ellenreakciót, és fejben tartva, hogy figyelmét a Közel- és a Távols-Kelet kezdte jobban lekötöni.⁵² A liberális és realista iskolák hívei egyetértettek, hogy Kelet-Közép-Európa nem meghatározó a külpolitikai agendán, elsősorban az orosz, másodsorban a német relációban képezi az amerikai érdekek tárgyát.⁵³

A liberális rend bővítését a Clinton-adminisztráció tűzte zászlajára a Kelet-Közép-Európával foglalkozó szakértők, köztük Ronald D. Asmus, Richard L. Kugler és F. Stephen Larrabee javaslataival összhangban. Az elemzők 1993-ban leírták, hogy Kelet-Közép- és Délkelet-Európa kihívásaira, kiváltképp a posztbipoláris hatalmi és biztonsági vákuumra, illetve a nacionalista feszültségek által gerjesztett konfliktusokra adandó amerikai válasz összefügg a transzatlanti alku megújításával. Szerintük a peremvidéki válságívek egész Európa liberális-demokratikus alapjaira kiható ideológiai és biztonsági fenyegetéseket hordozhatnak, és hogy ennek kezelése a NATO-ra várt, melyet meg kellett reformálni, kibővítve földrajzi-stratégiai kül-

48 Gati, 1975. 136–140.

49 Glatz Ferenc Koszovó kapcsán jegyezte meg 1999-ben: „Sem az amerikaiaknak, sem a nyugat-európaiaknak (...) *nincs Közép-Kelet-Európa-ismeretük.* (...) Én naiv módon azt hittem, (...) hogy a Szovjetunió összeomlása után megerősödik majd az amerikai és nyugat-európai Kelet-Európa-kutatás. Sőt »civilizálódni« fog. Többé nem a katonai-stratégiai kérdések, nem az itteni politikai konfliktusok, a rendszerkritika, hanem a kelet-európai társadalom, a civil világ fogja érdekelni az amerikaiakat, németeket, franciákat. (...) Hát a fenéket! Nem ez történt! Változott a világpolitikai érdek, változott a kutatásfinanszírozás. (...) Az USA-ban is, Németországban is visszafejlesztették a Kelet-kutatást!” Glatz, 2005. 39., 44–45.

50 Riekhof, 2003–2004. 56.

51 Albright, 1991. 82–84.

52 Magyarics, 2008. 182–185.

53 Koch, 1993. 92.

detését, vagyis gyarapítva tagjainak számát és elfordulva a területvédelemtől a területén kívüli műveletek felé.⁵⁴

Az 1999-es lengyel, cseh és magyar NATO-csatlakozás előkészítésében és keresztülvitelében Washington kulcsszerepet vállalt, nyitva hagyva a szövetség kapuit a további bővítések előtt. Ugyanakkor érződött az óvatosság; míg a Clinton-adminisztráció kizárólag a politikai, katonai és gazdasági szempontból legfelkészültebb országok meghívását hangoztatva kiállt a fenntartható bővítés mellett,⁵⁵ a kongresszusi viták a nemzetközi dilemmákat tükrözték. A bővítés legérzékenyebb pontja a Nyugat Moszkvához fűzött viszonya volt, amely napjainkban is vitatéma, leginkább a realisták körében.⁵⁶

A kelet-közép-európai országok amerikai külpolitikában elfoglalt helye George W. Bush elnöksége alatt lépett túl az orosz reláción. Tervezett külpolitikája az elnök szavaival egy „sajátosan amerikai internacionalizmust” követett, amelyben a Moszkvával és Pekinggel való kapcsolat mellett⁵⁷ hangsúlyos volt az amerikai biztonsági vállalások újragondolásának szándéka, visszafogottabb katonai jelenlétet célozva Európában.⁵⁸ Mindazonáltal az adminisztráció számára Kelet-Közép-Európa is fontos volt. Bush elnök szemlélete a jó és a gonosz örök harcát nyomatékosította, előbbit az egyetemes értékek és az Egyesült Államok, utóbbit pedig a történelem folyamán eltérő formát öltő kihívók (kommunizmus, nacionalizmus és terrorizmus) képviselték. Ebben a történelemképben Washington a hidegháború alatt sem tekintett a kelet-közép-európai nemzetekre ellenségként, a posztbipoláris korban pedig Európa korábbi megosztottságának erkölcsi terhe arra ösztökelte, hogy minél több kelet-közép- és kelet-európai országot behozzon a NATO-ba. Az elnök a NATO megújítását célozta, ami erőteljesebb bővítésben, új kapcsolatok létesítésében, globális szerep vállalásában, valamint az ehhez szükséges új képességek kifejlesztésében öltött testet.⁵⁹

A 2001. szeptember 11-i terrortámadást követő terror elleni háború azonban megváltoztatta a Bush-adminisztráció külpolitikáját⁶⁰ a neokonzervativizmus alapján, elvezetve egy transzatlanti vitához. A NATO válságidőszakában Washington kelet-közép-európai partnereivel kialakított különleges kapcsolata éles kontasztban állt a nyugat-európai szövetségeseivel (Párizs és Berlin) elmérgesedett viszonyával. A Donald H. Rumsfeld amerikai védelmi miniszter révén elhíresült

54 Asmus–Kugler–Larrabee, 1993. 28–32., 35.

55 A Clinton-adminisztráció NATO-bővítési logikáját Ronald D. Asmus a *SIBROD* koncepcióval jellemezte, ami „a kicsi a szép” (*small is beautiful*) és a „tágra nyitott ajtó” (*robust open door*) kifejezések mozaikszava volt. A feltételek teljesítésére pedig Washington szigorú (*tough love*) alkalmazott. Asmus, 2003. 217., 307.

56 A kritikusok szerint a hidegháború végén a G. John Ikenberry nevéhez köthető, úgynevezett „rendező pillanatban” (*ordering moment*) az amerikai külpolitika nem egy 21. századi „új világrendet” épített, hanem a régi, 20. századi bipoláris rend intézményeinek életét toldotta meg. Ez egyrészt azt jelentette, hogy a NATO-t kínálta az európai biztonság egyetlen életképes alternatívájaként, másrészt az Oroszországi Föderáció nem kapott helyet és szerepet ebben a régi-új struktúrában, integrációs készsége pedig csupán a nyugati reményekre épült. Sarotte, 2017.

57 Bush, 2005. 28.

58 Gordon, 2000.

59 Rhodes, E., 2003. 11–14., 17–18.

60 McCormick, 2010. 212–216.

„régj Európa” és „új Európa” megosztásban a kelet-közép-európaiak fogékonyabbak voltak a Szaddám-rezsim elleni fellépés iránt, mivel ők maguk az elnyomás legfiatalabb élményével rendelkeztek.⁶¹ Washington egy új transzatlanti munkamegosztással kísérletezett, amelyben a nemzetközi konfliktusok rendezésekor az amerikaiak szolgáltatók a kemény hatalmat, a kelet-közép-európaiak pedig kiegészítik azt saját képességeikkel, illetve hozzák a puha hatalmat és a politikai legitimitást.⁶²

A terror elleni háború a vitától függetlenül is érezte hatását az Egyesült Államok és Kelet-Közép-Európa kapcsolatában: a 2004-es NATO-bővítésben külön szempont volt, hogy az új szövetségesek milyen politikai és katonai támogatást tudnak nyújtani a terrorellenes műveletekben. Andrew A. Michta szerint Bush elnök már 2001-es varsói beszédében elindította a „politikai NATO” kialakításának folyamatát: a 2004-ben felvett államok még az 1999-ben csatlakozottaknál is kisebb katonai potenciállal rendelkeztek, és míg utóbbiaknál lehetett stratégiai értékről beszélni, a 2004-es csoportból ez csak Romániára és Bulgáriára volt igaz a közel-keleti műveleteket támogató bázisaik földrajzi helyzete révén.⁶³ F. Stephen Larrabee az új tagok hiánypótló képességeinek értékére hívta fel a figyelmet, melyeket Washington a terror elleni háborúban fontosabbnak ítélt, mint a hagyományos erőikivetítés képességét.⁶⁴

A keleti bővítés korlátjait jelezte, hogy az első bővítést előkészítő Asmus a 2008-as bukaresti NATO-csúcsra tervezett meghívásokat elhamarkodottnak ítélte. A kritika óva intett az ukrán és a georgiai tagság előmozdításától,⁶⁵ amit a bukaresti nyilatkozat próbált kezelni, sikertelenül. Utóbbi szerint ugyanis „ezek az országok a NATO tagjai lesznek”, ami jelzés volt Moszkvának, hogy Washington szoros katonai szövetségre lépne Kijevvel és Tbiliszivel. Nem véletlen, hogy a feszült orosz–georgiai viszony nem sokkal a 2008. áprilisi NATO-csúcs után, 2008 augusztusában fordult fegyveres összetűzésbe, ami mindmáig a kaukázusi ország NATO-tagsághoz elengedhetetlen területi integritásának árába került. Némileg más forráskönyv szerint, de végső soron egyazon eredményt hozta a 2014-es orosz–ukrán konfliktus.

A Bush-adminisztráció külpolitikája reflektorfénybe helyezte a kelet-közép-európai országok atlantizmusának kérdését. A történelmi tapasztalatok az Egyesült Államokkal való szoros biztonsági kapcsolat kialakítására sarkallják a térség államait, amelyek számára a 20. században átélt geopolitikai kereszttüzekben Washington játszotta a leginkább jóindulatú hatalom szerepét: az Egyesült Államok a világháborús szövetségi blokkok viszonyrendszerét leszámítva sohasem jelentett ezen nemzetek számára fenyegetést, míg néhányuk esetében az önálló államiság (újra)alakításának is támogatója volt.⁶⁶ Ugyanakkor nem szabad azt hinni, hogy a kelet-közép-európaiak atlantizmus a egysíkú, korlátlan és időtlen. Létezik egy orosz fenyegetettségől vezérelt, bilaterális kapcsolatokat erősíteni célzó geopolitikai

61 Bush, 2010. 233.

62 Mindez végül sikertelennek bizonyult, így Bush elnök korrigálni kényszerült. Orbán, 2003. 4–5.

63 Michta, 2006. 3., 100–106.

64 Larrabee, 2003. 44–45., 58–59.

65 Asmus, 2008.

66 Asmus–Vondra, 2005. 203–209.

atlantizmus, illetve egy orosz fenyegetettséggel kevésbé számoló, inkább multilaterális megoldásokban gondolkodó stratégiai atlantizmus: e két válfaj rendre Varsóval és Bukaresttel, illetve Prágával társítható.⁶⁷ Az általában jellemzőbb stratégiai atlantizmus feltételekhez kötött „öszönös atlantizmusnak” is nevezhető, intenzitása pedig politikai irányultság kérdése: a konzervatívok hajlamosabbak az amerikai külpolitika iránti fogékonyságra.⁶⁸

Mindemellett a kelet-közép-európai országok biztonságpolitikai kötődése az Egyesült Államokhoz nem tisztán elvi kérdés. A 2003-as iraki intervenció tanúsága szerint atlantizmusuk a történelmi tapasztalatokon és hálán túl a nyugat-európai partnerekkel való csalódottságukra és saját érdekeiket szolgáló kalkulációkra is épült.⁶⁹ Ráadásul a politikai kötelek már a 2000-es évek elején gyengülő tendenciát mutattak. Matthew Rhodes 2002-ben jelezte, hogy a kelet-közép-európai országokra egyre kevésbé illik a Washington „trójai falovai” szerep, és hogy inkább nyugat-európai partnereikhez kötődnek a gazdaság és kereskedelem, illetve az európai integráció bővülő szakterületein keresztül.⁷⁰ Hasonlóképp, Larrabee és Bugajski a kelet-közép-európai atlantizmusra negatívan ható politikai-társadalmi trendekre emlékeztettek, köztük az erős európai identitással és kevesebb egzisztenciális félelemmel rendelkező, az Egyesült Államok nélkülözhetetlenségét már nem valló új generációk megjelenésére, az erősebb Európában hívő politikai baloldal vagy az azzal szemben szkeptikus politikai jobboldal térnyerésére, továbbá a populizmus és nacionalizmus erősödésére.⁷¹

Mire Barack H. Obamát az Egyesült Államok elnökévé választották, Kelet-Közép-Európa és Washington kapcsolata elvesztette különleges jellegét: előbbit az említett faktorok, utóbbit az erősödő közömbösség térítette el a másiktól. Charles Gati 2008 végén arról írt, hogy az amerikai külpolitikában *Mitteleuropa* „kipipáltság szindrómába” jutott, így a 2009-ben hivatalba lépő amerikai kormánynak a térségre irányuló megfontoltabb és nagyobb figyelmet javasolt, arra intve: „Ne azt kérdezd, mit tehetnek a közép-európaiak az Egyesült Államokért, hanem hogy Amerika mit tehet a közép-európaiakért.”⁷² Végül az Obama-adminisztráció ezt megfordította. Barack H. Obama elnöksége alatt nemcsak Kelet-Közép-Európa, hanem általában Európa is kevesebb figyelemben részesült, mivel Washington – a transzatlanti politikai kapcsolatok helyreállításával párhuzamosan – inkább Kelet-Ázsiára (különösen a Kínai Népköztársaságra) igyekezett fókuszálni. Az amerikai külpolitika e hangsúlyán a 2014-es ukrajnai válság csak részben hozott változást, jöllehet a NATO-n

67 Sűrítecký–Hynek, 2009. 20–26.

68 Král–Řiháčková–Weiss, 2008. 21. Megjegyzendő, hogy Magyarország esetében a jobbkonzervatív politikai erők fogékonyabbak az amerikai külpolitika kritikájára, ami kölcsönös: előbbieik gazdaságpolitikai elképzelései kevésbé követik az amerikai neoliberais nézeteket, külpolitikai elképzeléseiket pedig Washingtonban a regionális stabilitást tekintve problémásabbnak látják, miközben a balliberális elit évtizedek óta jobb kapcsolatot ápol nemcsak az amerikai liberálisokkal, de a neokonzervatívokkal is. Varga, 2009. 51.

69 Forsberg–Herd, 2006. 70–71.

70 Rhodes, M., 2002. 66–68.

71 Larrabee, 2006. 120–123.; Bugajski–Teleki, 2005. 98–104.

72 Gati, 2008. 36., 41–42.

belül a kelet-közép-európai országokat eredetileg jobban érdeklő területvédelem gondolatát újból előtérbe hozta.

Az Egyesült Államok részéről inkább a Trump-adminisztráció alatt érződött a korábbinál nagyobb amerikai igény Kelet-Közép-Európa geopolitikai kontextusban történő értelmezésére. Nem véletlen, hogy a külpolitikájában egyébként rendkívül aktív Donald J. Trump elnöksége alatt látványosan élénkült az Egyesült Államok és kelet-közép-európai szövetségeseinek politikai és katonai együttműködése, ami többek közt 2017-ben az amerikai elnök egyik kiemelt külpolitikai beszédének varsói helyszínválasztását (és emellett az *Intermarium* gondolatát visszhangzó „három tenger kezdeményezés” politikai támogatását), 2018 és 2020 között pedig számos kormány- és államfő washingtoni látogatását eredményezte. Mivel mindez a Bush-adminisztráció alatt tapasztalt transzatlanti vita újbóli – és egyébként több tekintetben hasonló – kibontakozását hozta, Joseph R. Biden 2021-es hivatalba lépése Európában egyfajta politikai *déjà vu* érzését keltette. Az Obama-adminisztrációhoz hasonlóan a Biden-adminisztráció esetében is megkérdőjelezhető egy, kifejezetten Kelet-Közép-Európára irányuló koherens stratégiai elképzelés fennállása, ugyanakkor az orosz–ukrán háború és az arra adott nyugati válaszok (elsősorban a pénzügyi és kereskedelmi szankciók) nemcsak a geopolitikai realitásokat hozták vissza Kelet-Közép-Európába, hanem a térséget újra határvidékké (bizonyos tekintetben „frontvonallá”) tették.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Albright

1991 Albright, Madeleine: The Role of the United States in Central Europe. In: *Proceedings of the Academy of Political Science*, 38. (1991) 1. sz. 71–84. DOI: <https://doi.org/10.2307/1173814>.

Asmus

2003 Asmus, Ronald D.: *A NATO kapunyitása. Az új korszak és a szervezet átalakítása*. Bp., 2003.

2008 Asmus, Ronald, D.: A Better Way to Grow NATO. In: *The Washington Post*, January 28, 2008. <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/01/27/AR2008012701611.html> (letöltés: 2022. április 7.).

Asmus–Kugler–Larrabee

1993 Asmus, Ronald D. – Kugler, Richard L. – Larrabee, F. Stephen: Building a New NATO. In: *Foreign Affairs*, 72. (1993) 4. sz. 26–42.

Asmus–Vondra

2005 Asmus, Ronald D. – Vondra, Alexandr: The Origins of Atlanticism in Central and Eastern Europe. In: *Cambridge Review of International Affairs*, 18. (2005) 2. sz. 203–216. DOI: <https://doi.org/10.1080/09557570500164439>.

Bugajski–Teleki

2005 Bugajski, Janusz – Teleki, Ilona: Washington’s New European Allies: Durable or Conditional Partners? In: *The Washington Quarterly*, 28. (2005) 2. sz. 95–107.

Bush

2005 Bush, George W.: A Distinctly American Internationalism. In: *The George W. Bush Foreign Policy Reader. Presidential Speeches with Commentary*. Ed.: Dietrich, John W. Armonk, 2005. 26–31.

2010 Bush, George W.: *Decision Points*. New York, 2010.

Csizmazia

2020 Csizmazia Gábor: *Az Egyesült Államok kül- és biztonságpolitikája Kelet-Közép-Európában 2009–2019 között*. Bp., 2020. https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/16201/csizmazia_gabor_doktori_ertekezes.pdf;jsessionid=C-01C4E3860A9158FFC3B923767957378?sequence=1.

Dittmer

2005 Dittmer, Jason: NATO, the EU and Central Europe: Differing Symbolic Shapes in Newspaper Accounts of Enlargement. In: *Geopolitics*, 10. (2005) 1. sz. 76–98. DOI: <https://doi.org/10.1080/14650040590907677>.

Dugin

2004 Dugin, Alekszandr: A geopolitika alapjai. In: *Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény*. Szerk.: Siselina, Ljubov – Gazdag Ferenc. Bp., 2004. 333–366.

Forsberg–Herd

2006 Forsberg, Tuomas – Herd, Graeme P.: *Divided West: European Security and the Transatlantic Relationship*. London, 2006.

Fried et al.

2019 Fried, Daniel – Wisniewski, Jakub – Forsthuber, Denise – Kudzko, Alena: *The United States and Central Europe: Tasks for a Second Century Together*. Washington, DC, 2019.

Friedman

2009 Friedman, George: *The Next 100 Years. A Forecast for the 21st Century*. New York, 2009.

2010 Friedman, George: *Borderlands. The Geopolitical Journey in Eurasia*. Austin, 2010.

Garrett

1976 Garrett, Stephen A.: Images and Foreign Policy: The United States, Eastern Europe, and the Beginnings of the Cold War. In: *World Affairs*, 138. (1976) 4. sz. 288–380.

Gati

1975 Gati, Charles: The Forgotten Region. In: *Foreign Policy*, 19. (1975) Summer, 135–145. DOI: <https://doi.org/10.2307/1147997>.

2008 Gati, Charles: Faded Romance. How Mitteleuropa Fell Out of Love with America. In: *The American Interest*, 4. (2008) 2. sz. 35–43.

Gerner

1999 Gerner, Kristian: A Moveable Place with a Moveable Past: Perspectives on Central Europe. In: *Australian Journal of Politics and History*, 45. (1999) 1. sz. 3–19.

Glatz

2005 Glatz Ferenc: Közép-Kelet-Európa helyének újragondolása (Vitairat 1999-ből). In: *Közép-európai olvasókönyv*. Szerk.: Módos Péter. Bp., 2005. 39–47.

Gordon

2000 Gordon, Michael R.: The 2000 Campaign: The Military; Bush Would Stop U.S. Peacekeeping in Balkans Fights. In: *The New York Times*, October 21, 2000. <http://www.nytimes.com/2000/10/21/us/the-2000-campaign-the-military-bush-would-stop-us-peacekeeping-in-balkan-fights.html> (letöltés: 2022. március 25.).

Gyurgyák

2018 Gyurgyák János: *Európa alkonya? Utak és tévutak az európai történelemben és politikában.* Bp., 2018.

Halecki

1944 Halecki, Oskar: The Historical Role of Central-Eastern Europe. In: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 232. (1944) 1. sz. 9–18. DOI: <https://doi.org/10.1177/000271624423200103>.

1995 Halecki, Oscar: *A nyugati civilizáció peremén. Kelet-Közép-Európa története.* Bp., 1995.

Hutchings

1994 Hutchings, Robert: The “Eastern Question” Revisited. In: *Problems of Post-Communism*, 41. (1994) 5. sz. 45–49.

Jokubaitis

2018 Jokubaitis, Alyvdas: The Other Europe: Identity Problems of Central Europe. In: *Politeja*, 15. (2018) 6. (57.) sz. 81–89. DOI: <https://doi.org/10.12797/Politeja.15.2018.57.05>.

Judt

1990 Judt, Tony: The Rediscovery of Central Europe. In: *Daedalus*, 119. (1990) 1. sz. 23–54.

Kiss

2010 Kiss J. László: Közép-Európa: „elképzelt terek” és a 21. század kihívásai. In: *Külügyi Szemle*, 9. (2010) 1. sz. 39–62.

Koch

1993 Koch, Burkhard: American and German Approaches to East Central Europe: A Comparison. In: *World Affairs*, 156. (1993) 2. sz. 86–96.

Král-Řiháčková-Weiss

2008 Král, David – Řiháčková, Věra – Weiss, Tomáš: *Views on American Foreign Policy: The Atlanticism of Political Parties in Central and Eastern Europe.* Prague, 2008.

Kundera

1984 Kundera, Milan: The Tragedy of Central Europe. In: *The New York Review of Books*, 31. (1984) 7. sz. (April 26, 1984) 33–38.

Larrabee

2003 Larrabee, F. Stephen: *NATO’s Eastern Agenda in a New Strategic Era.* Santa Monica, 2003.

2006 Larrabee, F. Stephen: Danger and Opportunity in Eastern Europe. In: *Foreign Affairs*, 85. (2006) 6. sz. 117–131. DOI: <https://doi.org/10.2307/20032147>.

Laruelle-Rivera

2019 Laruelle, Marlene – Rivera, Ellen: *Imagined Geographies of Central and Eastern Europe: The Concept of Intermarium.* Washington, 2019. (IERES Occasional Papers, March 2019.)

Lendvai

2005 Lendvai L. Ferenc: Közép-Európa mibenlétének problémája. In: *Közép-európai olvasókönyv.* Szerk.: Módos Péter. Bp., 2005. 13–26.

Lerski

1975 Lerski, George J.: Why East-Central Europe? In: *Polish American Studies*, 32. (1975) 2. sz. 55–63.

Luers

1987 Luers, William H.: The U.S. and Eastern Europe. In: *Foreign Affairs*, 65. (1987) 5. sz. 976–994. DOI: <https://doi.org/10.2307/20043197>.

Mackinder

2002a Mackinder, Halford J.: Demokratikus ideálok és a valóság. In: *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Szerk.: Csizmadia Sándor – Molnár Gusztáv – Pataki Gábor Zsolt. Bp., 2002. 28–35.

2002b Mackinder, Halford J.: A földrajz mint a történelem kulcsa. In: *Geopolitikai szöveggyűjtemény*. Szerk.: Csizmadia Sándor – Molnár Gusztáv – Pataki Gábor Zsolt. Bp., 2002. 16–27.

Magyarics

2008 Magyarics Tamás: *Az Amerikai Egyesült Államok története 1914–1991*. Bp., 2008.

McCormick

2010 McCormick, James M.: *American Foreign Policy & Process*. Fifth Edition. Wadsworth, 2010.

Michta

2006 Michta, Andrew A.: *The Limits of Alliance: The United States, NATO, and the EU in North and Central Europe*. Lanham, 2006.

Okey

1992 Okey, Robin: Central Europe / Eastern Europe: Behind the Definitions. In: *Past & Present*, 137. (1992) November, 102–133.

O’Loughlin

1999 O’Loughlin, John: Ordering the ‘Crush Zone’: Geopolitical Games in Post-Cold War Eastern Europe. In: *Geopolitics*, 4. (1999) 1. sz. 34–56. DOI: <https://doi.org/10.1080/14650049908407636>.

2001 O’Loughlin, John: Geopolitical Visions of Central Europe. In: *Europe between Geopolitics and Political Geography*. Vol. II. Eds.: Antonsich, Marco – Kolossov, Vladimir – Pagnini, M. Paola. Rome, 2001. 607–628.

Orbán

2003 Orbán Anita: Washington és az „Új Európa”. Alkalmi szövetség vagy hosszú távú partneri kapcsolat? In: *Külügyi Szemle*, 2. (2003) 4. sz. 3–30.

Owens

1999 Owens, Mackubin Thomas: In Defense of Classical Geopolitics. In: *Naval War College Review*, 52. (1999) 4. sz. 59–76.

Rhodes, E.

2003 Rhodes, Edward: Transforming the Alliance: The Bush Administration’s Vision of NATO. In: *Connections*, 2. (2003) 3. sz. 11–25.

Rhodes, M.

2002 Rhodes, Matthew: Whose Trojan Horses? In: *International Journal*, 57. (2002) 4. sz. 631–637. DOI: <https://doi.org/10.2307/40203696>.

Riekhof

2003–2004 Riekhof, Aart Jan: The Transformation of East-Central European Security. In: *Perspectives*, 21. (2003–2004) Winter, 55–70.

Romsics

2016 Romsics Ignác: Közép- és/vagy Kelet-Európa? Egy definíciós vita, és ami mögötte van. In: *Korunk*, 27. (2016) 7. sz. 74–89.

Sarotte

2017 Sarotte, Mary Elise: *The Renewal of the Russian Challenge in European Security: History as a Guide to Policy*. Washington DC, 2017. (Transatlantic Academy Paper Series 2017, No. 9.)

Sinnhuber

1954 Sinnhuber, Karl A.: Central Europe – Mitteleuropa – Europe Centrale. An Analysis of a Geographical Term. In: *Transactions and Papers* [Institute of British Geographers], 20. (1954) 15–39.

Střítecký–Hynek

2009 Střítecký, Vít – Hynek, Nik: Divided We Stand: Limits of Central European Atlanticism in the New Era. In: *International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs*, 18. (2009) 4. sz. 19–30.

Varga

2009 Varga, Gergely: Central European Security Identity and Transatlanticism – a Hungarian Perspective. In: *International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs*, 18. (2009) 4. sz. 44–56.

Wiarda

2002 Wiarda, Howard J.: Defining the Borders of the New Europe. In: *World Affairs*, 164. (2002) 4. sz. 157–177.

Zinovjev

2004 Zinovjev, Alekszandr: A Nyugat. In: *Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény*. Szerk.: Siselina, Ljubov – Gazdag Ferenc. Bp., 2004. 417–434.

GÁBOR CSIZMAZIA

THE UNITED STATES AND EAST-CENTRAL EUROPE

GEOPOLITICAL CONCEPTS AND HISTORICAL REALITIES

The United States' relation to East-Central Europe was mixed in the last century, and has been fluctuating in the last two decades. While British and American geopolitics theoretically give great importance to the region of 'Eastern Europe', U.S. foreign policy practice in the 20th century was clearly separated from its rhetoric. In a (geo)political sense, East-Central Europe is a 'forgotten region' in Washington albeit the 2014 Ukraine crisis and Russia's current war in Ukraine has somewhat brought change in this regard. The paper displays the essence of the main geopolitical concepts on the region along with its unique 'borderland' situation, which is followed by an outline of the main historical milestones in the security relationship between the United States and East-Central Europe.

CONTENTS

Fateful Events and Shifts of Conception (László Bíró)	1
<i>Studies</i>	
Imre Tarafás: "I Was Born a German, but Am I One Still?" Discourses of Identity Crisis in "German Austria", 1866–1914	5
Eszteella Varga: A Historical Review of US Foreign Policy	35
Gábor Csizmazia: The United States and East-Central Europe: Geopolitical Concepts and Historical Realities	53
Pál Gyúrósi: Trade Negotiations between Hungary and Czechoslovakia in the Autumn of 1922	73
Dániel Miklós: The Second Prime Ministry of Pál Teleki and the Czechoslovak Affair	95
Balázs Réti: The Greco–Italian War, 1940–1941	113
<i>Workshop</i>	
Ádám Majorosi: The Battle of the Catalaunian Plains: Attila the Hun and the Fall of the Western Roman Empire	137
<i>Book Reviews</i>	
A Slave between Empires: A Transimperial History of North Africa (Zsolt Palotás)	161
Italy in World War I (Balázs Juhász)	165
(Without) Lessons (Eszter Bartha)	170

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáján: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2022-es évfolyamának megjelenését
a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Kulturális Alap és az ELKH Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat